

ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՍՈՒՍԱՆՆԱ

բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր
լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ
էլիոստ՝ susannagrigoryan@ysu.am

Պետրոս Ղափանցին ծավալել է գրական լայն գործունեություն: Նա գրել է բանաստեղծություններ, որոնք լեզվական տեսանկյունից մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում: Հայ ժողովուրդը առաջին ժառանգորդը դարձավ Պ. Ղափանցու քաղցրանվագ երգերի: Հատկապես նրա եղանակավոր, թվով 36 տաղերից շատերը տեղ գտան երգարաններում, տարեգրքերում, ամսագրերում, հետագայում նաև դասագրքերում և երգվեցին ամենուրեք: Խ. Աբովյանը բանաստեղծություններ է հյուսել նրա երգերի եղանակներով: Այդ բանաստեղծություններն առանձնանում են իրենց գեղարվեստական արժանիքներով:

Ներկայացվող հոդվածը նվիրված է շուրջ 200 նորակազմ բառերի ուսումնասիրությանը, որոնք բացակայում են գրաբարի և միջին հայերենի բացատրական բառարաններում: Հեղինակը վարպետորեն գործածել է մեր լեզվի հարուստ բառային կազմը, ինչպես նաև անհրաժեշտության դեպքում հայերենի բառակազմական հնարավորությունները՝ ստեղծելով նոր բառեր և դրանով իսկ հարստացնելով և՛ իր ստեղծագործությունների լեզուն, և՛ մեր գրական լեզուն: Պ. Ղափանցու բանաստեղծությունները աչքի են ընկնում լեզվի ճոխությամբ ու պարկերավորությամբ, գերազանց տաղաչափությամբ, բառապաշարի հարստությամբ, ճաշակավոր բառերի ու բառաձևերի ընտրությամբ, բազմաթիվ նորաբառերի ստեղծմամբ ու տեղին գործածությամբ: Նորակազմ բառերի ստեղծման բառակազմական եղանակները նույնն են՝ բառաբարդում և ածանցում՝ իրենց բազմազան արտահայտություններով: Նույնն են նաև գործառական ավելի մեծ հաճախականություն դրսևորող բաղադրյալ բառերի տեսակները, որոնք են ածանցավոր բառերը, հոդակապով ու անհոդակապ բարդությունները:

Բանալի բառեր՝ նորակազմություն, բանաստեղծություն, գրաբար, բառակազմություն, ածանցում, բարդություն, խոսքիմասային արժեք, միջին հայերեն:

18-րդ դարի հայ դասական բանաստեղծության ներկայացուցիչ, նշանավոր քնարերգակ Պետրոս Ղափանցին հեղինակ է հայրենիքի, բնության, ազատասիրական, կրոնաբարոյախրատական բանաստեղծությունների, բազմաբովանդակ գեղեցիկ երկտողերի ու քառյակների: Պ. Ղափանցու մասին պահպանվել են կցկտուր տեղեկություններ միայն, որոնցից ամենահիները հայտնել է Մինաս Գասապյանը¹: Հեղինակի մասին գիտական հոդվածներ է տպագրել Ն. Քարամյանը², իսկ արևմտահայ նշանավոր գործիչ Հ. Ասատուրը խիստ բարձր է գնահատել Պ. Ղափանցու ստեղծագործությունը: Խրիմյան Հայրիկը հիշում է, որ ինքը շատ է սիրել երգել Պ. Ղափանցու և Քուչակի տաղերը³: Լեոն նշում է, որ նրա «երգերից շատերը լայն ժողովրդականություն ստացան, և մի քանիսը երգվում էին մինչև 19-րդ դարի վերջերը»⁴: Ըստ Թեոդիկի՝ Պ. Ղափանցու «Երգարանը», տպագրվել է երկրորդ անգամ, նաև 1773 թվականին՝ «...մահէն 11 տարի առաջ, իր քերթուածներու տպագրվելը երկիցս տեսնելով»⁵: Նա Պ. Ղափանցուն աշուղ է կոչում՝ նրա երկերի ժողովրդականությունը հաշվի առնելով: Բանաստեղծն իր «Երգարանում» առանձին թվահամարներով դասակարգել է եղանակավոր և ոչ եղանակավոր բանաստեղծությունները՝ նշելով, որ «մինչեւ ցաստ երգեցմունք եղանակաւորք, ընդ որս կցորդին եւ թիւ ասացուածքն այսոքիկ, որք հետեւին»⁶:

Հայտնի է, որ Պ. Ղափանցին սյունեցի է, ծնվել է հավանաբար Ղափանում՝ 1700-ական թվականների սկզբին: Եղած փաստերը վկայում են, որ նա 1753-1756 թվականներին Էջմիածնի միաբան էր: Նա նվիրակի պաշտոնով եղել է Ռումելիում, Ղրիմում, Պոլսում, Ադրիանապոլիսում, Արմաշում, համագործակցել է կաթողիկոսներ Սիմեոն Երևանցու և Ղուկաս Կարնեցու հետ: Բանաստեղծը վախճանվել է 1784 թ. մարտի 20-ին՝ Նիկոմիդիա քաղաքում:

Սույն հոդվածի համար հիմք է ծառայել 1990 թ. Շուշանիկ Նազարյանի հրատարակած բանաստեղծությունների ժողովածուն⁷, որը համալրված է երեսուն բանաստեղծություններով և մի շարք քառյակներով: Պ. Ղափանցու քնարերգության հիմնական լեզուն գրաբարն է՝ հարուստ, ճկուն և գեղեցիկ դասական հայերենը, սակայն նրա բանաստեղծությունների լեզուն միատարր չէ: Բարդ ու ծանրամարս են նրա կրոնական փիլիսոփայական երգերի մի մասը, ավելի թեթևաշունչ ու դյուրամարս են աշխարհիկ երգերը, հայրենիքի և բնության տաղերը, ապա երկտող, քառատող բանաստեղծությունները և բարոյախրատական երգերը⁸:

¹ Տե՛ս Մ. Գասապեան, «Հայերը Նիկոմիդիո գաւառին մէջ», Լոս Անջելես, 1913:

² Տե՛ս «Արարատ» ամսագիր, Էջմիածին, 1895:

³ Տե՛ս Հ. Աճեմեան, Հայոց Հայրիկ, կենսագրութիւն, Թավրիզ, 1927, էջ 733:

⁴ Լեո, Հայոց պատմութիւն, հ. 3, Եր., 1976, էջ 1065:

⁵ «Ամէնուն տարեցոյց», Պոլիս, 1915, էջ 10:

⁶ Պ. Ղափանցի, Գրքոյկ կոչեցեալ Երգարան, Կ. Պոլիս, 1772, էջ 63:

⁷ Տե՛ս Շ. Նազարյան, Պ. Ղափանցի, Բանաստեղծություններ, Եր., 1990:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 19:

Մեր հոգվածի քննության նյութը Պ. Ղափանցու բանաստեղծությունների նորակազմություններն են՝ իրենց բառափմաստային և բառակազմական իրողությունների, խոսքիմասային պատկանելության հաշվառումով, որը խիստ արդիական է պատմական բառագիտության և հայոց լեզվի պատմության հետագա զարգացման համար: Իհարկե, պետք է հաշվի առնել, որ քանի դեռ հրատարակված չեն բոլոր գրողների ու բանաստեղծների բառարանները, լեզվական, բառապաշարային պատշաճ քննության չեն արժանացել գրողների ու բանաստեղծների բազմաթիվ ստեղծագործություններ, նորակազմությունների հեղինակային պատկանելության մասին կարելի է խոսել միայն որոշակի վերապահումով: Ուստի հեղինակային նորակազմություն ենք համարել Պ. Ղափանցու բանաստեղծություններից քաղված բոլոր այն բառերը, որոնք չկան գրաբարյան և միջինհայերենյան հայտնի բառարաններում¹: Մեր ընտրությամբ բազմաթիվ տարակուսելի բառերի համար բերել ենք նաև բնագրային օրինակներ, որոնք տեքստը չծանրաբեռնելու նպատակով տեղադրել ենք հղումների դաշտում: Ըստ մեր հաշվումների՝ Պ. Ղափանցու բանաստեղծություններում տեղ են գտել երկու հարյուրից ավելի նորակազմ բառեր, որոնց ստեղծման բառակազմական եղանակներն են բառաբարդում և ածանցում՝ իրենց բազմազան արտահայտություններով:

Բաղադրյալ բառերի մեծ մասը կազմված է կենսունակ բառակազմական կաղապարներով, որոնցում հաճախված են հոդակապով բարդությունները: Նորակերտ ածանցավոր բառերը ևս հիմնականում ընդունելի ձևեր են, համապատասխանում են հայերենի ածանցման օրենքներին ու օրինաչափություններին, ուստի և ոչ միայն ոճավորում են հեղինակի խոսքը, այլև համալրում են մեր լեզվի բառապաշարը: Պ. Ղափանցին գործառության մեջ է մտցնում ինչպես նախաձանցներ, այնպես էլ վերջաձանցներ, որոնցով կազմված նորաբանությունները ոճական մեծ լիցքով են հատկանշվում, և այսու մեծանում է ածանցի հատկանշային իմաստը: Քանակով, իհարկե, խիստ զիջում են նախաձանցավոր նորակազմությունները:

Վիճակագրությունը ցույց է տալիս, որ ըստ բարդությունների խոսքիմասային արտահայտության՝ նորակազմ բարդ բառերի կառուցվածքային կաղապարներում

¹ Տե՛ս Գ. Աւետիքեան, Խ. Սիւրմէլեան, Մ. Աւգերեան, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1-2, Եր., 1979(այսուհետև՝ ՆՀԲ): Մ. Աւգերեան, Գր. Ճէլալեան, Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1865 (այսուհետև՝ ԱԲ): Ռ. Ղազարեան, Գրաբարի բառարան, Անթիլիաս, 2004 (այսուհետև՝ ԳԲ): Ռ. Ղազարեան, Հ. Աւետիսեան, Նորայայտ բառեր գրաբարում, Եր., 2007(այսուհետև՝ ՆԲԳ): Լ. Հովհաննիսյան, Նոր հայկազյան բառարանում չվկայված բառեր, Եր., 2010 (այսուհետև՝ ՉԲ): Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Եր., 2009 (այսուհետև՝ ՄՀԲ): Հ. Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան, Եր., 1926(այսուհետև՝ ՀԱԲ): Ս. Մալխասեանց, Հայերէն բացատրական բառարան, Եր., 1944 (այսուհետև՝ ՀԲԲ): Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010: Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի ուսումնական բառարան, Եր., 2013:

գործող ընդհանուր օրինաչափություն է առաջին հերթին գոյականի ակտիվությունը. գոյական + գոյական կաղապարով ստեղծվում են մեծ մասամբ ածականներ գերազանցապես ոճական նպատակով և խոսքում դառնում մակդիրներ:

Ա) **Գոյական+գոյական՝ ակութաբար** (117), *արտաստագետ* (72), *գարնանամայր* (87), *եղեմաբոյս* (172), *թինածորան* (135), *թփթփ* (32), *լացահեղեղ* (72), *լեռնալեռնակ*¹ (136), *լուսալեզու* (142), *լուսագոյակ* (167), *լուսաթերթիկ* (53), *լուսնահալ* (48), *կաքաւածայն* (41), *հոգեւեռնակ* (119), *ողբակենցաղ* (83), *սգակրօն* (52), *քլաչափ*² (137):

Բ) **Գոյական+ածական՝ ադինանման**³ (141), *ակնունակ*⁴(144), *լեռնահանգոյն* (149), *լուսափայլուն* (83), *ձեռնառափ*⁵ (168), *ձիթառափ* (120), *մահամօր* (82), *սիրահաստափ* (167):

Գ) **Գոյական+բայ՝ անձնադար** (151), *բօթադար* (45), *գեհեմադար* (125), *դիմապարկառ*⁶ (171), *երեսաքարշ*⁷ (117), *ծորանահոս* (77), *ճաշադար* (153), *շաղաբեր* (84), *շաղահիւս* (65), *շաղամած* (59), *շաղապարար* (170), *պարառաքաշ* (150), *սըգաբորբոր* (78), *փրաստեղծ* (65):

Դ) **Ածական+գոյական՝ բիրահարուած** (155), *թամազ* (126), *թօնօր*⁸ (171), *լիակամ* (105), *լիաճաշ* (164), *խրթնաբառ* (141), *համեստալեռն* (150), *մեծաբոց* (144), *մեծաշարիք* (122), *յորդաքայլ* (64), *չքնաղափիպ* (34), *վերջնաժամ* (92), *սրբալեզու* (148):

Ե) **Ածական+բայ՝ բիրաբեկբեկ** (77), *թերեբաց*⁹ (53), *խառնաբնակ* (141), *մաքրասուն* (161), *մեծահեծեծ* (72), *մեղկախրափ*¹⁰ (185), *ներքնայարդար* (169), *չարկիր*¹¹(136), *մեղմալորտունջ* (118), *սքանչելայող*(149):

¹ **Լեռնալեռնակ՝** *լեռան նման ծանր*. «Մարմինս եղեւ հոգւոյս իմում, **լեռնալեռնակ** բեռն եւ շալակ»(136):

² **Քիլ՝** բթամատից մինչև ցուցամատի ծայրն ընդգրկող բացվածքը՝ մոտ 18 սմ: Բառի ծագումն անհայտ է(տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. 4, էջ 578). «Ինձ ոչ ինչ մընաց, **քլաչափ** կենաց»(137): Պ. Ղափանցին ունի նաև **քիլ-քիլ** կրկնավոր կառույցը՝ «**Քիլ-քիլ** քայլելով եւ ոստոստելով» (31):

³ **Ադեն** կամ **ադին՝** դրախտ. ասորական փոխառություն է՝ *փափկություն*. Նույն բառի հունարեն ձևից տառադարձված է *եղեմ* (տե՛ս Հ. Աճառյան ՀԱԲ, հ. 1, էջ 81). «Ի թարթ ական **ադինանման**, միշտ մնացական առ յափտեան»(141):

⁴ **Ակնունակ՝** ակնահաճո. «Շահաբեր նաւակ, ծովակ **ակնունակ**»(144):

⁵ Բառը նորակազմություն է դարձել իր բաղադրիչների դրափոխությամբ՝ **առափածեռն**:

⁶ **Դիմապարկառ՝** ամոթխած. «Ի վեճ բանից **դիմապարկառ** //Հաւան, հըլու և ո՛չ յամառ» (171):

⁷ **Երեսաքարշ՝** ստիպողաբար. «Մի՛ տանիցես ըզնա բըռնի, **երեսաքարշ**»(117):

⁸ Հավանաբար առաջին արմատը **թօն՝ վավաշոք**, որ Հ. Աճառյանը համարում է կեղծ բառ՝ Թոնոս Կոնկողեռոս ասորեստանյան թագավորի անունից(տե՛ս ՀԱԲ, հ.2, էջ 217). «Կամք որսողին ախտիւ **թօնօր**,// Կարկեալ մընաց անհետազօտ»(16):

⁹ Բառի մեջ առկա է հիմքի վերջնահնչյութի փոփոխություն՝ հոդակապի ազդեցությամբ: Առաջին բաղադրիչի վերջին ձայնավորը, ձուլվելով հոդակապին, տվել է **ե** ձայնակապը:

¹⁰ Գործածված է *հստակ, ուղիղ* իմաստով. «**Չմեղկախրափն**՝ որդւոց իւրոց՝ ծերն հեղի»(185):

¹¹ **Չարկիր՝** չարագոյժ. «**Չարկիր** նաւակ, ծով անյատակ, // Զուր անյըստակ, անեզրափակ»(136):

Զ) Ածական+ածական՝ չարածարտար (164), սառնափայլուն (56):

Ը) Թվական+գոյական՝ եռորակ¹ (58), եօթնակուայ (377), եօթնասուրակ (13), եօթնավըտակ (165):

Թ) Թվական+բայ՝ միաշարժ (23):

Ժ) Բայ +գոյական՝ զղջասէր (123), լալամիտ (78):

Ժա) Բայարմատ+բայարմատ՝ դիզաբարդ² (74), լալակոծ (83), լալաթրթիռ (430):

Ժբ) Մակբայ+ գոյական՝ մշտակարօտ (103), կրկնապարտար (170), կրկնատրի (90):

Ժգ) Մակբայ+ մակբայ՝ շուրաշուր (124):

Ածանցման հիմնակաղապարն իրենից ներկայացնում է մեկ հիմնական և մեկ երկրորդական ձևույթի՝ ածանցի բաղադրություն, իսկ ըստ հիմնական ձևույթի նկատմամբ ածանցի գրաված դիրքի՝ դրանք բաժանվում են նախածանցավոր և վերջածանցավոր կաղապարների, որոնցից վերջինները մշտապես գերակշռում են: Ածանցավոր բառերի սերող հիմքերը կարող են լինել ոչ միայն պարզ, այլև բաղադրյալ կազմություններ, ըստ որի էլ առաջանում են նախածանցների և վերջածանցների, ինչպես նաև տարբեր ձևավորում ունեցող հիմքերի ու ածանցների զուգորդություններ: Մենք ածանցմամբ ստեղծված նորակազմ բառերն առանձնացրել ենք՝ ա) ըստ հիմնական ձևույթի նկատմամբ ածանցի գրաված դիրքի՝ նախածանցավոր և վերջածանցավոր կաղապարներ, բ) ըստ սերող հիմքի կազմության, գ) ըստ ածանցների՝ նորակազմ բառեր կերտելու ակտիվության: Նախածանցավոր կաղապարներից Պ. Ղափանցու բանաստեղծություններում առավել հաճախական են պարզ հիմքով մասնակաղապարները՝ հետևյալ նախածանցներով՝ **ան-**՝ **ան**արգաւանդ (176), **աննու**³ (109), **անը**ւար (170), **ան**օժանդակ (136), **գեր-**՝ **գեր**շարունակ (167), **հակ-**՝ **հակ**ածիր (120), **հակը**նթերց (143), **ներ-**՝ **ներ**/ա/մտածել (185), **ներ**թուսի⁴ (85), **ներ**խոր (156), **ներ**ժամայն (112), **ներ**սովեստ⁵ (170): Կան նաև նախածանց+հոդակապավոր կամ անհոդակապ բարդ հիմքով կազմություններ՝ **անդի**ւրագիւտ⁶ (78), **անե**զրափակ (136), **ան**հետընթաց (125), **ան**յաղթահար (169), **ան**յուսահատ (122), **անը**նչախառն⁷ (161):

¹ Տարբեր որակներ ունեցող. «Տեսլեամբ եւ հոտով գովեալ մանուշակ, //Մանրաթերթ փըթթեալ եւ ողջ եռորակ»(58):

² ՀԲԲ-ում կա **դիզաբարդել** ձևը, որ նշանակում է՝ իրար վրա բարդել(տե՛ս Ա. Մալխասեանց, ՀԲԲ, հ. 1, էջ 518):

³ **Նու**՝ հավանաբար նկատի ունի հայերեն «**նու**» տառի անունը. «Ես նախընթաց եղէ **աննու**//, Զի ո՛չ ուսաւ իմըս լեզու» (109):

⁴ **Ներթուսի**՝ թփի տակ. «Թըռչունքն թըռչին, **ներթըփոց** թագչին»(85):

⁵ **Ներսովեստ**՝ իմաստասեր. «**Ներսովեստից**՝ գեր գեղապար // Եւ հանճարով զոյգ հաասար»(170):

⁶ **Անդիւրագիւտ**՝ դժվարահաս, հեշտությամբ չգտնվող.«Դու ծովային **անդիւրագիւտ**

⁷ Բառարաններում կա **չնչախառն**՝ կեսբերան, թեթև շնչով, հետևաբար բառի ժխտականը պիտի նշանակի **ամբողջ շնչով, սրտանց**. «Այլ որք կըրեն **անշընչախառն** ըզգաւ քաղցուն// Կերպակցապէս լինին հասուն և կատարուն»(161):

Սերող հիմք + վերջածանց կաղապարով նորակազմություններն ավելի հաճախադեպ են, որն անշուշտ բխում է հայերենի բառակերտման առանձնահատկություններից, որտեղ վերջածանցումն ավելի կենսունակ է: Պ. Ղափանցու բառապաշարում զգալիորեն արդյունավետ են հետևյալ կաղապարները՝ ա) արմատ+վերջածանց կաղապարով նորակազմություններ՝ այլ[եց]եալ¹ (73), անտառ**օրէն** (114), արքոր**ութիւն** (115), բառ**իկ** (108), բեռն**իկ** (160), բոլոր**ուն** (173), երգն**ակ**² (163), երկար**ապէս** (80), թըշ**ուպ**³ (124), իշ**ուպ** (124), լալ**ապէս** (46), լօշ**ուպ**⁴ (124), խղճ**ութիւն** (52), ծառայ**օրէն** (89), կարկաչ**ական** (36), կեղծ**ական** (160), կոչ**օն**⁵ (162), հաշ**ուպ**⁶ (111), հոմերաբար (172), ճաշ**ուպ** (124), ճօշ**ուպ**⁷ (124), մաշ**ուպ**⁸ (111), մրափ**ուն** (161), յեց**ութիւն**⁹ (79), նաղ**ուպ** (124), ներբողաբար (67), պիծակ**իկ** (109), ջեռ**ուպ** (174), սակաւ**ուկ** (128), վանկ**իկ** (108), վարա**պ**¹⁰ (128), վարդեպան¹¹ (94), տաշ**ուպ**¹² (111), տխմար**իկ** (109), ուշ**ուպ** (111), փար[եց]**ումն** (47), փոշ**ուպ** (124), քօշ**ուպ**¹³ (124): Բ) մեկից ավելի վերջածանցներով բաղադրություններ, որտեղ վերջածանցների զուգորդությունները ստացվում են վերջածանցավոր երկրորդային

¹ Այլեցեալ՝ այլ դարձած՝ կերպարանափոխված՝ «Կարմիր գունով, անոյշ հոտով այլեցեալ» (73):

² Երգնակ՝ փոքր երգ. «Որպէս երգնակ ի սէր վարդի անլուռ գոչէք» (73):

³ Արմատը թուշ բառն է. «Նետիւք աչացդ խաղաս միշտ ի վերայ իմ, // Իբրեւ զխընձոր կարմիր, յո՛յժ կարի թըշուպ» (124):

⁴ Հավանաբար լօշ արմատից է՝ բարակ, թերթանման հաց, որը գործածված չէ հին մատենագրության մեջ (տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. 2, էջ 308). «Որպէս թէ իցես դու ճաշուտ(ճաշ արմատից) ու լօշուպ» (124):

⁵ Բառարաններում գործածված է բառիս միայն հոգնակիի ձևը՝ կոչօնք՝ կոչք, կանչելը:

⁶ Հաշ՝ հարշ, խաշ՝ մաշված, նիհար, տկար. բառի ծագումն անհայտ է (տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. 3, էջ 42: Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 447): ՆՀԲ-ում բառը լծորդվում է թուրք. աշընմագ՝ մաշիլ բառին (տե՛ս ՆՀԲ, հ. 2, էջ 47). «Մի՛ կերիցես մաշուտ, // Եւ լիցիս հաշուպ» (111):

⁷ Ծօշ՝ բամբասանք, ճօշալ՝ չարախոսել: Բառի ծագումն անհայտ է (տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. 3, էջ 218: Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 498: Միջին հայերենի բառարան, էջ 481): Գրաբարյան բառարաններում արձանագրված է բառը միայն լանջապանակ, կրծքի զրահ իմաստով (տե՛ս Առձեռն բառարան, էջ 532: ՆՀԲ, հ. 2, էջ 187):

⁸ Նկատի ունի մանր ոլոռը (տե՛ս ՆՀԲ, հ. 2, էջ 208-209). «Ձի առաւել տայցէ ոյժ մաշուպ, կաշուդ» (111):

⁹ Յեցութիւն՝ հենարան, նեցուկ. «Դու անկելոյ սըրտիս նեցուկ յեցութեանց» (79):

¹⁰ Վարապ. բառը կապվում է վայր բառի հետ՝ վայրել, վայրի, վայրափել՝ հեռացնել (տե՛ս Ա. Մալխասեանց, ՀԲԲ, հ. 4, էջ 308: Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 706): «Սիրելի է միակ որդին, // Թէ՛ւ վարապ՝ քիչն անոյշ է» (128):

¹¹ Այս կաղապարում ազատ հիմքը՝ վարդ բառը, -ի հանգը չունի, սակայն առկա է հնչյունափոխություն:

¹² Տաշուպ՝ հղկված, տաշված, կոկած. «Եթէ իցես ուշուտ(ուշացող) // Կա՛լ քիւրեղ տաշուպ» (111):

¹³ Բառի արմատն է քօշ՝ արու այծ, նոխազ. «Ի քէն փախչիլ զընալ, առաւել լաւ է // Ի լերինս բարձրագոյնս, քօշուպ եւ իշուտ» (124):

հիմքերին կցվելուց եռ(**անդ**)(**ոպ**)ն(**եալ**) (71), խորշ(**ակ**)(**իկ**) (109), խթ¹(**ան**)(**իկ**) (92), հաճ(**ոյ**)(**ապէս**) (83): Գ) վերջածանցավոր նորակազմություններ, որոնց սերող հիքը բարդ բառ է՝ ականջադրուկ (116), այլայլուն (142), երամախառնեալ (88), ինքնաջանեալ² (126), խանդաղակաթեալ (95), խաշխաշուպ³ (124), կարկատելի (183), կարօտահարեալ (31), հեզաքայլուն (98), հողմավարեալ (81), մըզաթափեալ⁴ (60), մեղրածորակ (141), մշմշուպ⁵ (124), յարապահեալ (84), սերմնառու (116), տիրակերտիկ (53): Դ) վերջածանցավոր հիմք +վերջածանց ունեցող կազմություններ⁶ (դիեց(ի)կ)⁷աբար (44), (երփնաւոր)եալ (100), (խթան)իկ (92), (որդեկ)իկ (160): Ե) նախածանց ունեցող երկրորդային սերող հիմքով վերջածանցավոր կազմություններ՝ **անթերապ**⁸ (168), **անխթան** (135), **անխըփան**⁹ (127), **անուշիմ** (155), **անփական** (127), **ներիեղիչ** (98), **ներծըփանք** (127), **չերբէք** (138):

Բանաստեղծը հետաքրքիր, գեղեցիկ նորակազմություններ է ստեղծել նաև բայական ածանցներով. բայերի կերտումը այլ խոսքի մասերից տեղի է ունենում կամ պարզապես բայական վերջավորության կցումով՝ անկակալել (75), առթողուկ (177), աստեղաշարիկ (84), բերկրաբերել (27), դերել¹⁰ (30), զղջասիրիկ (123), ծալծալիկ (25), ծործոքել (44), հակագրել (100), համախառնել (57), հաւալիկ (86), ճամկել (146), յարամաշիլ¹¹ (117), նարօտիկ (71), ներաբազմել (171), ներախառնել (140), շնչաքաղել (46), վայվայել (69), վրանագահիկ (85), տապախառնել (24), տարտապիկ (44),

¹ Թերևս բնիկ հնդեվր. *khid* խփել, հրել արմատից, հին հնդկ. *kheda*¹ ճնշում, ծանր բեռ, նաև հայերեն *խխս*² տ աճականով՝ *խիթ, խթել* (տե՛ս Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 332):

² Հավանաբար՝ *ինքդ քեզ չխնայելով*. «Հի՛մ յայս, յայն կոյս տատանիլով// *Ինքնաջանեալ անօրինիս*»(126):

³ *խաշխաշ*³ մեկոնիոնների կարգին պատկանող քնաբեր բույս(տե՛ս Ս. Մալխասեանց, ՀԲԲ, հ.2, էջ 240):

⁴ *Մըզաթափեալ*⁴ մեզից՝ մշուշից ազատված.. «... *մըզաթափեալ* արդէն ցընծամ նոր ի նորոյ»(60):

⁵ *Մշմշուպ*⁵ հովի հանդարտ մշմշալը. «...ընդ արեգականքս եղեր մեզ օր *մշմշուպ*»(124):

⁶ Այս կաղապարներում վերջածանցների զուգորդությունները ոչ թե բաղադրյալ ածանցներ են, այլ ստացվում են երկրորդ վերջածանցի՝ արդեն իսկ վերջածանցավոր երկրորդային հիմքերին կցվելուց(տե՛ս Լ. Հովսեփյան, Գրաբարի բառակազմությունը, Եր., 1987, էջ 208):

⁷ *Դիել*⁷ 1.մոր կամ դայակի կաթը ծծել, 2.Սնուցել, կերակրել (տե՛ս Ռ. Ղազարյան, ԳԲ, հ. 1, էջ 369), *դիեցկաբար*⁷ կաթնակերի նման. «Յորդոր մըտօք *դիեցկաբար*,// Ծըծեալ զիմաստըս յըղփացար»(44):

⁸ *Անթերապ*⁸ ոչ թերի, ամբողջական. «Անդ աղօթիք բողոք կալչիր, //Ասա լըրի եւ *անթերապ*»(168):

⁹ *Անխըփան*⁹ առանց կափարիչի. «Պոյտ(պուտուկ, կճուճ) *անխըփան*, դուռն անփական, //Հանճարաշատ առ ի չարիս»(127):

¹⁰ *Դերել*¹⁰ միմյանց հետ շփվել, հարաբերվել.« Զաշխարհ մարմին՝ վրեժխընդիր, // Ի վերայ քո՝ *դերել* փութայ»(30):

¹¹ *Յարամաշիլ*¹¹ անընդհատ մաշվել, քայքայվել. «Թեպէտ հըրով *յարամաշիլ*՝ ինքն է անպէտ»(117):

տօնակցի¹ (86), կամ, որ ավելի ցայտուն է դարձնում բայակազմությունը, **անալ** բաղադրյալ բայակերտ ածանցով² մերանալ (24):

Պ. Ղափանցին ստեղծել է նաև վերլուծական կազմությամբ նոր բառեր՝ ա)բայական հարադրություններ՝ բայի և անվանական մասի բազմազան զուգորդումներով՝ հիմնականում գոյական + բայ կաղապարով՝ **բողոք կալնուլ** (106), **զեն փալ** (24), **զրոյց փալ** (21), **ժանգ անկանիլ** (113), **լրումն առնուլ** (48), **ճարակ հնարել** (24), **յուսով մնալ** (106), **փրնազ արկանել** (125): Բ) Անվանական շաղկապական նորակազմ հարադրություններ՝ **բեռն եւ շալակ**³ (136), **խըրափ եւ բան** (135), **խոչ եւ խափան** (132), **փեղ եւ բնակ** (62), **ցոլ ու շաղ** (75), **փոյթ ու յօժար** (160):

Կրկնավոր նորակազմություններ են ա) պարզ արմատական բաղադրիչներով կազմություններ՝ **գուլ-գուլ** (32), **դիլ-դիլ** (32), **լիլ-լիլ** (32), **ծուլ-ծուլ** (32), **մայիլ-մայիլ** (103), **չիլ-չիլ** (31), **քիլ-քիլ** (31), **քուլ-քուլ** (32), բ) հնչյունափոխված երկրորդ բաղադրիչով կազմություն՝ **հաշիլ-մաշիլ** (44): Յուրատեսակ իմաստային կրկնություններ են նրանք, որոնց բաղադրիչները իմաստով նույնն են, իսկ ձևով թեև բացարձակ նույնական չեն, սակայն հարանվանական մերձավորություն ունեն⁴. **թաւալ-թաւալել** (76), **շուրջ-շուրջանակի** (27), **պարան-պարանել** (70), **ցողուր-շաղուր** (79):

Այսպիսով, Պ. Ղափանցին, ըստ անհրաժեշտության դիմելով հայերենի բառակազմական գործող օրինաչափություններին, օգտագործելով մայրենի լեզվի նրբերանգային բազմաթիվ հնարավորություններն ու իմաստային բազմազանությունը՝ ստեղծել է նոր բառեր ու արտահայտություններ՝ դրանով իսկ հարստացնելով ոչ միայն իր բանաստեղծությունների, այլև մեր լեզվի բառային կազմը: Նա իր բանաստեղծություններում հայերենի բառազանձը փորձել է համալրել ու հարստացնել նոր ու գեղեցիկ բառերով, և նրանցից շատերը այսօր էլ արդիական են և գործածելի: Բանաստեղծի գրական ժառանգությունն ամբողջությամբ ուսումնասիրված չլինելու պատճառով միշտ չի որոշվել նրա պատմական դերը: Նա գնահատվել է որպես սիրո երգիչ, սիրո քնարերգակ: Պ. Ղափանցու գրական վաստակը շատ մեծ է բառերի ընտրության, բառաձևերի ու բառակապակցությունների ստեղծման և դրանց կիրառման հարցում: Նրա բանաստեղծությունները բանասիրական տեսանկյունից խիստ արժեքավոր են և կարիք ունեն մանրակրկիտ ուսումնասիրության:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Ամէնուն տարեցոյց», Պոլիս, 1915:

¹ **Տօնակցիլ**՝ ցնձալ, խնդակցել, ուրախանալ. «**Տօնակցին** լերինք, ցընձայ ձորանին»(86):

² Տե՛ս Լ. Հովսեփյան, նշվ. աշխ., էջ 300:

³ Բարբառներում գործածվում է **բեռնաշալակ** բառը (տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Եր., 2001, հ. 1, էջ 179):

⁴ Տե՛ս Լ. Հովսեփյան, Գրաբարի բառակազմության վերլուծական տիպը, Երևան, 2016, էջ 42:

2. «Արարատ» ամսագիր, Էջմիածին, 1895:
3. Աճառեան Հ., Հայերէն արմատական բառարան, Երևան, 1926:
4. Աճեմեան Հ., Հայոց Հայրիկ, կենսագրութիւն, Թավրիզ, 1927:
5. Աւգերեան Մ., Ճէլալեան Գր., Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի, Վենետիկ, 1865:
6. Աւետիքեան Գ., Սիրմէլեան Խ., Աւգերեան Մ., Նոր բառգիրք հայկազնեան լեզուի, հ. 1-2, 1836-1837:
7. Գասապեան Մ., «Հայերը Նիկոմեդիո գաւառին մէջ», Լոս Անջելես, 1913:
8. Լեո, Հայոց պատմութիւն, հ. 3, Երևան, 1976:
9. Խաչատրյան Լ., Գրաբարի ուսումնական բառարան, Երևան, 2013 :
10. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, 2001:
11. Հովհաննիսյան Լ., Նոր հայկազնեան բառարանում չվկայված բառեր, Երևան, 2010:
12. Հովսեփյան Լ., Գրաբարի բառակազմութեան վերլուծական տիպը, Երևան, 2016:
13. Հովսեփյան Լ., Գրաբարի բառակազմութիւնը, Երևան, 1987:
14. Ղազարեան Ռ., Աւետիսեան Հ., Նորայայտ բառեր գրաբարում, Երևան, 2007:
15. Ղազարեան Ռ., Գրաբարի բառարան, Անթիլիաս, 2004:
16. Ղազարյան Ռ., Ավետիսյան Հ., Միջին հայերենի բառարան, Եր., 2009:
17. Ղափանցի Պ., Գրքոյկ կոչեցեալ Երգարան, Կ. Պոլիս, 1772:
18. Մալխասեանց Ս., Հայերէն բացատրական բառարան, Երևան, 1944:
19. Նազարյան Շ., Պ. Ղափանցի, Բանաստեղծութիւններ, Երևան, 1990:
20. Զահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010:

NEOLOGISMS IN PETROS GHAPANTSIS'S VERSES

GRIGORYAN SUSANNA

PhD in Philology,

Associate Professor of the Chair of History

of the Armenian Language and General Linguistics,

Yerevan State University

e-mail: susannagrigoryan@ysu.am

Petros Ghapantsi undertook a wide literary activity. He wrote verses of great linguistic value. The Armenians became the first heir to P. Ghapantsi's sweet songs. Many of his especially melodic 36 songs were found in songbooks, yearbooks, magazines, and later in textbooks and were sung everywhere. Kh. Abovyan composed verses on the motif of his songs. These verses have great artistic value.

The given article is devoted to the study of more than 200 words absent in Grabar's explanatory dictionaries and in the Middle Armenian language. The author skillfully made use of the rich vocabulary of our language and its word-formative opportunities, creating new words when necessary and enriching both the language of his works and our literary language. P. Ghapantsi's poems are distinguished by the richness and expressiveness of their language, beautiful style, the wealth of their vocabulary, the skillful choice of words and word forms, and the creation and appropriate use of many new words. The lexical methods of forming new words are the same - lexicalization and derivation with their various expressions. The types of compound words demonstrating a higher functional frequency are also the same. These are derived words, words with and without a connecting component.

Keywords: *neologism, poem, Grabar, word formation, derivation, compound word, part of speech, Middle Armenian*

НЕОЛОГИЗМЫ В СТИХАХ ПЕТРОСА ГАПАНЦИ

ГРИГОРЯН СУСАННА

Кандидат филологических наук, доцент

*Преподаватель кафедры истории армянского языка и
общего языкознания ЕГУ*

электронная почта: susannagrigoryan@ysu.am

Петрос Капанци развил широкую литературную деятельность. Он написал стихи, представляющие собой большой лингвистический интерес. Армянский народ стал первым наследником благозвучных песен П. Капанци. Многие из его мелодичных стихов, особенно 36 из них, нашли место в песенниках, ежегодниках, журналах, а позже и в учебниках и распевались повсюду. Х. Абовян сочинял стихи по мотивам его песен. Эти стихи отличаются своим художественным достоинством.

Данная статья посвящена изучению более 200 слов, отсутствующих в толковых словарях грабара и среднеармянского языка. Автор умело использовал богатый словарный запас, а также словообразовательные возможности армянского языка, создавая при необходимости новые слова и обогащая тем самым как язык своих произведений, так и наш литературный язык. Стихи П. Капанци отличаются богатством и образностью языка, прекрасным стилем, насыщенностью словарного запаса, умелым выбором слов и словоформ, созданием и уместным использованием множества новых слов. Лексические способы образования новых слов одни и те же: лексикализация и деривация с различными их выражениями. Типы сложных слов,

демонстрирующих более высокую функциональную частоту, также одинаковы: это производные слова, слова с соединяющим компонентом и без него.

Ключевые слова: *неологизм, стихотворение, грабар, словообразование, деривация, сложное слово, часть речи, среднеармянский язык.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 01.09.2024թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 15.09.2024թ.:

Ընդունվել է տպագրության 30.11.2024թ.: